



1704 წლის ოსმალური დოკუმენტი ბათუმის შემოგარენის
შესახებ (ეთნოგრაფიული ასპექტები)

ჯემალ ვარშალომიძე

ისტორიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი,

+995 5963421. jemal.varshalomidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2690-3020>

აბსტრაქტი

XVIII ს-ის I მეოთხედის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის, ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის გადასახადების აკრეფის მიზნით შედგენილი ოსმალური დავთრები. აჭარის ტერიტორიაზე მარცვლეული კულტურების მოყვანასთან დაკავშირებით მეტად ღირებულია აღნიშნულ დავთრებში - „ბათუმის ლივის ვრცელ დავთარსა“ და „ბათუმის ლივის მოკლე დავთარში“ მოცემული ცნობები. პირველი დოკუმენტი 1704 წლით თარიღდება

ხოლო მეორეში სხვადასხვა პერიოდის ჩანაწერებს ვხვდებით. დოკუმენტების მიხედვით ბათუმის ლივა მოიცავს დღევანდელი ქალაქის ტერიტორიას თავის შემოგარენით და ვრცე-

ლდება ჭოროხის ხეობის აყოლებაზე ბორჩხისა და სამხრეთ-დასავლეთით შავი ზღვის სანაპიროზე ლაზისტანში. დოკუმენტში ჩამოთვლილია სოფლები სხვადასხვა გადასახადებით, მაგალითად ღომზე, სიმინდზე და სხვა. ჩვენი კვლევის მიზანია დავთარში აღწერილი ცნობების შესწავლა ეთნოლოგიური ასპექტით.

მარცვლელ კულტურებს ქართველების განსახლების ტერიტორიაზე წარსულში ფართო არეალი ეკავა. მისი გავრცელების შესახებ საგულისხმო ცნობებია მოცემული ძველ ქართულ წყაროებში, საქართველოში მყოფი უცხოელი მოგზაურებისა და მეცნიერების ჩანაწერებში, XVI ს-ის დამლევსა და XVII-XVIII სს-ში საქართველოს საეკლესიო და სამონასტრო ბეგარის ნუსხებში. ოსმალურ წყაროების მიხედვით, აჭარაში ღომის კულტურა ფართოდ იყო გავრცელებული სამეურნეო ცხოვრებაში სიმინდის შემოსვლამდე და შემდეგაც, იგი მოსახლეობის ერთ-ერთი მთავარი საკვები მარცვლეულია. ნაშრომში თავმოყრილია ღომის მოყვანა-დამუშავება, ჯიშების, კულინარიაში, რიტუალებში გამოყენების შესახებ ეთნოგრაფიული ცნობები, შეჯერებულია ტოპოგრაფიულ და არქეოლოგიურ მონაცემებთან.

საკვანძო სიტყვები: ღომი; აჭარა; ჩამური; ცეხვა.

შესავალი

საქართველოს მოსახლეობის, მათი ყოფისა და წეს-ჩვეულებების შესახებ ინფორმაცია ათწლეულების მანძილზე იზრდებოდა. ჩვენი ხალხისადმი ინტერესი სხვადასხვა მიზეზით იყო განპირობებული. მოგზაურების, ვაჭრების, სამხედრო თუ სახელმწიფო მოხელეების მიერ გროვდებოდა ცნობები მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრების, რწმენა-წარმოდგენების, ქცევის წესების, საცხოვრებელის, ტანსაცმლის, საკვების, საწარმოო, სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობების შესახებ. მიწათმოქმედება-მემინდვრობასთან დაკავშირებული ეთნოგრაფიული საკითხები მეტად

ინფორმაციულია მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობის შესასწავლად.

საქართველო არის მსოფლიოში უძველესი მიწისმოქმედი და მესაქონლე ტომების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კერა. მარცვლეულ კულტურებს ქართველების განსახლების ტერიტორიაზე წარსულში ფართო არეალი ეკავა. მისი გავრცელების შესახებ საგულისხმო ცნობებია მოცემული ძველ ქართულ წყაროებში, საქართველოში მყოფი უცხოელი მოგზაურებისა და მეცნიერების ჩანაწერებში, XVI ს.-ის დამლევსა და XVII-XVIII საუკუნეებში საქართველოს საეკლესიო და სამონასტრო ბეგარის ნუსხებში. XV საუკუნის 70 წლებში საქართველოში მყოფი ვენეციელი ვაჭარი და დიპლომატი იოსაფატ ბარბარო, ბათუმზე წერს, რომ გარდა ღომისა აქ სხვა ჭირნახული არ მოჰყავთ (ბარამიძე, 2023:246). აჭარის ტერიტორიაზე მარცვლეული კულტურების მოყვანასთან დაკავშირებით მეტად ღირებულია ოსმალურ დავთრებში - „ბათუმის ლივის ვრცელ დავთარსა“ და „ბათუმის ლივის მოკლე დავთარში“ მოცემული ცნობები. პირველი დოკუმენტი 1704 წლით თარიღდება (შაშიკაძე, 2024:11), ხოლო მეორე სხვადასხვა პერიოდში შედგენილი ტექსტებისგან შედგება (შაშიკაძე, 2024:20). დავთრის მიხედვით ბათუმის ლივა მოიცავს დღევანდელი ქალაქის ტერიტორიას თავის შემოგარენით და ვრცელდება ჭოროხის ხეობის აყოლებზე ბორჩხისა და სამხრეთ-დასავლეთით შავი ზღვის სანაპიროზე ლაზისტანში (შაშიკაძე, 2023:10). დოკუმენტში ჩამოთვლილია სოფლები სხვადასხვა გადასახადებით, მაგალითად ღომზე, სიმინდზე და (შაშიკაძე, 2024: 11) ა.შ (ვრცლად აღნიშნულ დოკუმენტზე იხ. შაშიკაძე, 2024). ჩვენი კვლევის მიზანია დავთარში აღწერილი ცნობების შესწავლა ეთნოლოგიური ასპექტით. ამჯერად შევჩერდებით ღომის კულტურაზე. იგი დასავლეთ საქართველოში ფართოდ გავრცელებული სამეურნეო სახეობაა სიმინდის შემოსვლამდე და შემდეგაც, მოსახლეობის ერთ-ერთი მთავარი საკვები მარცვლეულია. ნაშრომში თავმოყრილია ღომის მოყვანა-დამუშავება, ჯიშების, კულინარიაში, რიტუალებში გამოყენების შესახებ ეთნ-

ოგრაფიული ცნობები, შეჯერებულია ტოპოგრაფიულ და არქეოლოგიურ მონაცემებთან.

ლიტერატურის/წყაროების მიმოხილვა

აჭარაში მარცვლელი კულტურების შესახებ კვლევისათვის ძირითად წყაროთმცოდნეობით ბაზას წარმოადგენს ეთნოგრაფიული ჩანაწერები, კერძოთ ბსუ ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიულ ფონდებში დაცული საარქივო მასალები. კვლევაში გამოვიყენეთ ნიკო კეცხოველის, ვახტანგ შამილაძის, ვლადიმერ მგელაძის, ნუგზარ მგელაძის, ნუჯათ ჩიჯავაძის, ნოდარ კახიძის, მიხეილ ქამადაძის, იზო სამსონიას, ოთარ თურმანიძის ნაშრომები. მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ევროპული და ოსმალური წყაროები. აჭარაში ღომის კულტურასთან დაკავშირებით საფუძვლიანი ეთნოგრაფიული გამოკვლევა დღემდე არ არსებობდა.

მეთოდოლოგია

კვლევის ჩასატარებლად გავეცანით სპეციალურ ლიტერატურას, წყაროებს. ნაშრომი შესრულდა უშუალო დაკვირვებისა და გამოკითხვის მეთოდით, რომელიც შეჯერდა საარქივო დოკუმენტებთან, ტოპონიმურ და არქეოლოგიურ მონაცემებთან. მოსახლეობასთან შეხვედრებისა და ინტერვიუების ფარგლებში გამოვლინდა ღომის კულტურასთან დაკავშირებული არაერთი არამატერიალური ეთნოლოგიური ელემენტი, რომელიც მოიცავს ღომის მოყვანა-დამუშავებას, კულინარიაში, საყოფაცხოვრებო წეს-ჩვეულებებსა და რიტუალებში გამოყენებას. ეს ტრადიციები და პრაქტიკები აჭარის მოსახლეობის განვლილ ყოველდღიურობას, საცხოვრისს უკავშირდება.

დისკუსია (ძირითადი შედეგები)

1703 (ზოგი ცნობით 1704) წელს ოსმალთა ლაშქარი იმერეთში შემიჭრა, მათ ააოხრეს და დაიმორჩილეს გურიაც. ამ შემოსევის შემდეგ ბათომი თურქებმა დაიპყრეს. ბათუმი თავისი შემოგარენით, ჭოროხის ჩრდილოეთით მდებარე სოფლებით მანამდე ხელიდან ხელში გადადიოდა გურიელსა და ოსმალეთს

შორის. გონიო XVI ს-ის შუა წლებიდან დარჩა ოსმალეთს, ის იყო ადმინისტრაციული ცენტრი სანჯაყისა, რომელიც ბათუმის ან გონიოს სანჯაყად მოიხსენიებოდა (შაშიკაძე, 2024:9).

XVIII ს-ის I მეოთხედის აჭარის რეგიონის ისტორიის, ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ბათუმის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, სადაც აღწერილია ქალაქის შემოგარენში მდებარე სოფლები კომლებისა და მათზე დაკისრებული სხვადასხვა გადასახადებით. სოფლები იხდიდნენ გარკვეული რაოდენობის გადასახედებს ღომზე, სიმინდზე, შირაზე, საქორწინო მოსაკრებელს (შაშიკაძე, 2014:11). აღწერის მიხედვით, ახალშენი, სამება, ყოროლისთავი, აგარა, კაპრეშუმი, მახინჯაური, ერგე, ჯოჭო, ხელვაჩაური, თოდოგაური, კიბე, კაპნისთავი და სხვა სოფლები იხდიდნენ ღომზე გადასახდს (შაშიკაძე, 2024:23-26). როგორც ჩანს, ღომი მოსახლეობის ერთ-ერთ ძირითად საკვებს წარმოადგენდა. სამეგრელოსა და გურიაში ღომი ინტენსიურად გამოიყენებოდა. ამის შესახებ ბევრი ეთნოლოგიური კვლევა თუ წერილობითი წყარო არსებობს. აჭარაში აღნიშნული საკვების ინტენსიურ გამოყენებასთან დაკავშირებით საფუძვლიანი გამოკვლევა დღემდე არ არსებობდა. წინამდებარე ნაშრომი სწორედ ამ ხარვეზის გამოსწორებას ემსახურება.

ღომის ფართო გავრცელებაზე მეტყველებს საველე ეთნოგრაფიული მასალები, რომელიც 1958-59 წლებში მკვლევარმა ნეჯათ ჩიჯავაძემ ჩაიწერა: სოფელ ახალდაბაში (შუახევის მუნიციპალიტეტი) ზედა სოფელს ნაღოვარი ჰქვია იმიტომ, რომ უწინ იქ ღომს თესავდნენ (მთხრობელი მუხამედ ისმაილის ძე ზოიძე, 80 წლის) (მასალები...2019:43). სოფლის იმ უბანზე, რომელსაც საჯაყელს უძახდნენ წყლის ჩამური ყოფილა, სადაც ღომს ცხვავავდნენო (სოფელი ჭალა, შუახევის მუნიციპალიტეტი, მთხრობელი ახმედ იუსუფის ძე ბერიძე, 63 წლის) (მასალები, 2019: 56). საყანე მიწები გვქონდა: „ზეგანში ვთესავდით სიმინდს და ღომს. მოდიოდა 30 გოდორი სიმინდი და 5 გოდორი ღომი... ღომს წყლის ჩამურით გავცეხავდით (მთხრობელი აზიზ ალის

ძე მიქელაძე, 90 წლის) (მასალები.., 2019:57). „ჩვენები რომ ამოვდენ, იმ წელიწადს მინდორში ძველ ყორეზე ძველთაძველი სანაყი ქვა (ჩამური) უნახიან..., ამ ჩამურს ახლაც ვხმარობთ (მთხრობელი: დურსუნ იუსუფის ძე ამაღლობელი, 75 წლის, ნაღვარევი, შუახევის მუნიციპალიტეტი) (მასალები..,2019:57). „ადგილობრივი გლეხობა ძველად ქერსა და ჭვავს იმიტომ თესავდა, რომ სიმინდის მოსავალი ცუდი იყო, არ ყოფნიდა. ამიტომ დამატებით ჭვავი, ღომი, ქერი და სხვა ასეთები ითესებოდა (მემედ იუსუფის ძე ნაგერვაძე, 75 წლის, ზედა ჩხუტუნეთი. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი). „მარცვლოვანი კულტურებიდან გავრცელებული ყოფილა ჭვავი, ქერი, ფეტვი, ღომი, სელი, კანაფი და ნაკლებად პური. მთხრობელის ბაბუას, მემედ ხინკილაძეს, რომელიც 1879 წელს გარდაიცვალა უთქვამს: სახნავებში მოდიოდა 293 ფუთი სიმინდი, 4 ფუთი ჭვავი, 2-3 ფუთი ღომი... (ბეხრი ხინკილაძე, სოფელი ჩიქუნეთი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი) (მასალები.., 2019:101). ბლომად ითესებოდა ღომი მალღობ ადგილებში, შორ ყანებში. გავცელებული იყო „მაჭახლურა“ ღომი, რომელსაც თავთავი დატოტვილი არ ქონდა და ერთ მთლიანს წარმოადგენდა, მეორე ჯიშის ღომს კი თავთავზე რამოდენიმე პატარა განტოტება ქონდაო. სახლთან მდებარე ნაკვეთს, ბაღჩას ეძახდნენ. ძველად „მამული“ ჰქვიებიაო, სადაც თესავდნენ სიმინდს, ქერს, ღომს... იმ ნაკვეთში წინათ სიმინდი არ მოდიოდა და ამიტომ ფეტვსა და ღომს თესავდნენ (სოფელი მანიაკეთი, 1959 წ.)(მასალები..,2019: 103). ყიშლები ქონდათ „ნაქერვალზე“ მთა შქერნალზე, როდესაც ეს მხარე საქართველო იყო, იმ დროს აქ ღომი და ფეტვი უთოხნიათ, დაბალ ადგილებში ღომს თესავდნენ, ზეგნებში კი ფეტვს (მგელაძეები, ხულო) (მასალები..,2019:122). მოხუცები იტყოდნენ, რომ წინათ სიმინდი რომ არ ყოფილა, ხალხი ფეტვს, პურსა და ქერს თესავდა. ღომს დაბლობში (რიყეთი, ხულო) (მასალები..,2019:123). ითესებოდა ქერიც.., სიმინდის კულტურის შემოსვლამდე ძირითადად ჭვავი და ღომი ყოფილა. ღომს ისე იყენებდნენ, როგორც დღეს ბრინჯს. მისგან ფაფასაც ამზადებდნენ (მთხრობელი, ომარ დოლიძე. 84

წლის, ხასან თურმანიძე, 88 წლის,მერისი, ქედა) (მასალები..., 2019:131).

ძველად თესდნენ სიმინდს, ღომს, პურს, ქერს, ჭვავს, ფეტვს, სელს... ღომი ყოფილა 2 ჯიშის, რომლებიც ერთმანეთისგან თავთავით განსხვავდებოდა.

80 წლის წინ ჰქონიათ შემდეგი სახნავები: ნაფუძარი, მოდიოდა 80 ფუთი სიმინდი. ახლოყანები - მოდიოდა სიმინდი 50 ფუთი, პური 30 ფუთი, ქერი 20 ფუთი. ნასლავდელეზე მოდიოდა სულ 120 ფუთი სიმინდი, პური 40 ფუთი, 30 ფუთი ქერი. ნაშენზე თესდნენ სიმინდს, ღომს. მოდიოდა 50 ფუთი სიმინდი და 6 ფუთი ღომი.

ბარდნარში მოდიოდა სიმინდი 150 ფუთი, ვერხვნარში სიმინდი 60 ფუთი და სელი 8 ჭკირთი. ზვანთიში მოდიოდა 50 ფუთი სიმინდი, ყორიათში სიმინდი 40 ფუთი, ჭვავი 18 ფუთი, ცხემლიქედში სიმინდი 30 ფუთი, ჭვავი 8 ფუთი, ახლოყანებში სიმინდი 85 ფუთი, ღომი 8 ფუთი (მთხრობელი დაუთ ჰაჯის ძე დიასამიძე, 76 წლის, ზენდიდი, ქედა. 1959) (მასალები...,2019:135-136).

ღომის თავთავებს ცეხავდნენ ქვის საძირგველში, რომელსაც ფეხით ამოძრავებდნენ. როგორც ღომს, ასევე ჭვავს, ქერს და სხვ, თესდნენ იმ მიზნით, რომ სიმინდს დახმარებოდა. ვინაიდან მოსავალი ცოტა იყო. მუსტაფა დიასამიძის სახნავებში მოდიოდა სიმინდი, ჭვავი, ღომი და ა.შ. (მარადიდი).

ჭახათსა და მის მიდამოებში გავრცელებული იყო ღომის ორი სახე: „ ბორჩხა ღომი“ და „ბაწარა ღომი“. ბაწარას თავთავი მოგრძო ჰქონდა, მთლიანი, მტევნისებური. ადრე მოსავალი იყო. ის მწირე ნიადაგზეც მოდიოდა მაღლობებშიც. ბორჩხა ღომი საგვიანო იყო და მოდიოდა ნოყიერ ნადაგზე, დაბლობებში, მას ღერო მსხვილი ჰქონდა, ტანი მაღალი, თავთავი დატოტვილი. ღომს თესავდნენ მოფანტვით და თოხნით. ამოსვლის შემდეგ საჭირო იყო მისი გაწმენდა ბალახისაგან. მარგვლიდნენ ორჯერ. ღომს თესდნენ 20 მარტის შემდეგ, როცა მიწა გათბებოდა. მოსავალს იღებდნენ თავთავების დანით მოჭრის საშუალებით.

დიდ ყანაში კი ჩალას მანგლით ჭრიდნენ და მერე აცლიდნენ თავთავებს. შემდეგ შუაცეცხლურის ჭერზე ყრიდნენ გასახმობად. გამხმარს საბერტყელათი ბერტყავდნენ და ჩალას იყენებდნენ ნალიის გადასახურად (მთხრობელი: მიხეილ ხასანის ძე სუქნიშვილი, ჭახათი, 1960 წელი) (მასალები...,2019:139).

მარცვლეული კულტურებიდან შვიდკვირა სიმინდის, ჭვავის, ფეტვის. ბრინჯის, სიმინდისა და პურის გარდა, გავრცელებული იყო ღომის მოყვანა, რომელიც რამდენიმე ჯიშის იყო. ბაწარა, თეთრი, ცალთავთავა, გვიანმოსავალი. თესდნენ ისეთ ნაკვეთებში, სადაც სიმინდი ცალკე მოსავალს იძლეოდა. „ჯაშურა“ ღომი (ანუ ჯაშის ღომი) მოწითალო მარცვლიანი იყო. თავთავი მსხვილი ჰქონდა. თესდნენ ნაყანვებში. „ბოჯგა“ ღომი მოწითალო ფერის ყოფილა, თავთავდატოტვილი. თესდნენ საშუალო სინოყივრის მიწაზე. ამათგან ბაწარა ღომი უფრო ხვავიანი ყოფილა. ღომს თესდნენ მოფანტვით და ჩათოხნით. მარცვლიდნენ ორჯერ. მოსავლის აღება ხდებოდა მანგლით. შემდეგ კი დანით აჭრიდნენ თავთავს. მას შუაცეცხლის ბოლით ახმობდნენ, თუ უფრო ადრე სურდათ გახმობა, მაშინ თხილის წკნელისაგან დამზადებულ ლასტზე ჩამოჰკიდებდნენ. გამხმარ ღომს დაჰყრიდნენ რომელიმე ოთახში, გაანიავენდნენ და ჩაჰყრიდნენ კანაფისაგან მოქსოვილ ტომრებში. შემდეგ ბედლებში ინახავდნენ. გამხმარ ღომს საჭიროების შემთხვევაში ცეხავდნენ ჩამურში. სოფელში გავრცელებული იყო ფეხის ჩამური (მთხრობელი ალი შაქარიშვილი, ასლან ქათამაძე, 72 წლის სოფელი, ვარჯანაული) (მასალები...,2019:166-68).

ჩამური ვისაც ჰქონდა ეზოში, ის ოჯახი შემღებულად ითვლებოდა. ძველად ქალის სათხოვნელად ელჩებს რომ გაგზავნიდნენ, ქალის მშობლები იტყოდნენ „იმ კაცზე გოგო მიიციმა, ჩამური ქონებიაო..(მასალები...,2019:229).

ბაბუაჩემი იტყოდა, რომ სოფლის გაღმა ახლა რომ არაფერი ითესება, იქ ჩემს ახალგაზრდობაში პურს თესავდნენო, მერე კი მიატოვეს თესვა. ჩვენ არ დაგვითესია, მაგრამ ხალხი აქ ქერს და ღომსაც თესავდა (მთხრობელი იბრაიმ ჭალაიძე, 75 წლის,

სოფელი ინწკირვეთი, შუახევის მუნიციპალიტეტი, ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე).

მე რაც მახსოვს, აქ ვთესავდით პურს, სიმინდს, ქერს და ღომს. პურს და სიმინდს შეცვლით დავთესდით. (მთხრობელი: მეჭირალი ყიფიანი, 80 წლის, შუახევის მუნიციპალიტეტი, სოფელი ზემო ხევი. ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე).

ძველად ამ სოფელში ითესებოდა პური, სიმინდი, ქერი, ღომი, ჭვავი, სელი და სხვა (მთხრობელი: ხასან თურმანიძე, სიხალიძეები, ქედის მუნიციპალიტეტი, 43 წლის, ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი) (მასალები..., 2019:142).

ზათინ აქ ვთესავდით სიმინდს, კანაფს, სელს (ტანსაცმლისთვის), პურს (ნაკლებად), ქერს და სხვა. ქერს ჩვეულებრივ სუქან ადგილზე დავთესავდით. ჭლე ადგილზე მოსავალს არ იქს. ვთესდით ღომსაც, მარა ძან ცოტას გარეთა ყანაში. ღომს რძეში ვხარშავდით და ისე ვჭამდით (მთხრობელი: ერმილე დუმბაძე, 83 წლის, სოფელი კუჭულა, ქედის მუნიციპალიტეტი. ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი).

ჩვენს სოფელში ძველად ვთესავდით სიმინდს, ქერს, ხორბალს, ირგვებოდა თამბაქო, გამონაკლისად ვთესავდით ღომს, ჭვავს, სელს და სხვ. ღომი ითესებოდა ისეთ ყანაში, სადაც ახალგაჩეხილი ტყე იქნებოდა, მოჭრილ ტოტებს დავწვავდით და იმ განაცრებულ ადგილზე ვთესავდით ღომს. სხვა ადგილას მისი დათესვა არ ღირდა და არ შეიძლებოდა, რადგან მოსავალს არ მოიცემოდა. სიმინდის მარგვლის პერიოდში ღომსაც გავმარგლავდით, მაგრამ ისე, რომ ხელით უნდა გაგვემეჩხერებინა, რაც აუცილებელი იყო, მოსავალს შემოდგომაზე სიმინდის აღებისას ვიღებდით - ვკრეფდით. პირდაპირ საბძელში ვყრიდით, მერე კი, საჭირო დროს ჩამურში დავნაყავდით. თუ რა ჯიშის ღომი იყო არ მახსოვს, ისე გრძელთავა ღომს ვეძახდით (მთხრობელი აბულაძე ქაზიმ, 60 წლის, სოფელი ორცვა, ქედა. ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი).

ტყის გაჩეხვასაც არ ვერიდებოდით საყანე მიწის გასახდელად. ახალგაჩეხილი და მომწვარი ყანა ძალიან კარგი იყო

ლომის დასათესად. მას უხდება სასუქად დამწვარი ხის ნაცარი და სხვა სასუქზე თავს არ იქს. სწორედ ამიტომ ასეთ მიმწვარ საყანეზე პირველად ყოველთვის ღომს ვთესავდით (მთხრობელი კახიძე ოსმან, ქვედა ჩხუტუნეთი, ხელვაჩაურის რაიონი, ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი).

ითესებოდა ღომი. თესდნენ ისეთ ადგილებში - ახალ ყანაში 3 წელიწადს სიმინდს თესდნენ, აქაურ ყანებში ერთგვარი ბალახი იცის წვრილფეხა, ღომს გავს. ამ ბალახს ხელით გამოგლეჯდნენ და შემდეგ ღომს თესავდნენ. თუ ეს ბალახი დარჩა, ღომი არ იხეირებს (მთხრობელი ილია დიასამიძე, 68 წლის, მარადიდი, ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე, 1959 წელი).

ძველად ფქვილსა და პროდუქტებს კიდობანსა და დოლაბში ვინახავდით. ჩვენს სოფელში ზათინ ითესებოდა ფეტვი. მაშინ თურმე სიმინდი არ შობოდა აქ. დღესაც კი ამოდის მაშინდელი დათესილი ფეტვის ნარჩენი ყანაში. შემდეგ შემოსულა სიმინდი (წვიტაი), პური ანუ ასლი პური, ჭვავი. ღომი და სხვა. ყოველ ოჯახს ქონდა როგორც ნალია, ისე ბეღელი, ბეღელში ინახავდნენ პურს, სიმინდს, ქერს. ნალიაში ანუ ტურა ბეღელში კი ნედლი სიმინდი ეყარა და გახმობის შემდეგ ბეღელში გადავქონდა (მთხრობელი: სულეიმან მემედის ძე დათუნაიშვილი, 60 წლის, სოფელი კეჭიეთი) (მასალები..., 2019:155).

მუჭაჯირობამდი ისეთი მიწის სივიწროვე ყოფილა, რომ ყველა ადგილი ითხრებოდა და მესაქონლეობა ძალიან ნაკლები ყოფილა, ის გაფართოებულა მუჭაჯირობის მიერ. დარჩენილია სოფელში გზები, რომლებშიც ორივე მხარეს არის ქვის ყორე და ისე ვიწრო, რომ ცხენით ჭვირთით გავლა ძნელდებოდა, ყველა ყანა ყოფილა ქვით შემოყორილი. აქედან ბევრი ხალხი ჩადიოდა კახაბერში ყანის მუშაობაში, აქედან ბევრი ხალხი გაწყდა კახაბერში - ციებისაგან (მთხრობელი ოსმან კახიძე, 70 წლის, ჩხუტუნეთი. ჩამწერი ვახტანგ შამილაძე 1964 წელი) (მასალები..., 2019:194)

ჭვავის, ფეტვის, ღომის შესახებ დღევანდელ ეთნოგრაფიულ ყოფაში მცირე მასალებია შემონახული, მაგრამ შემოგვრჩა

ტოპონიმიკური მასალა (მენტემაშვილი, 1937:111, 148,153). ღომთან დაკავშირებული არაერთი ტოპონიმი აჭარაში დადასტურებული (სიხარულიძე, 1958,1960). ღომელაური (სათიბი) სოფელ წანწკალაშვილებში (ქამადაძე, 1998:138), ნაღომარის სერი, ნაღომვარი ვენახი სოფელი ცხემლაში (ქამადაძე, 1998:134), ნაღომი ღელე, ჩამური თავი-წყალსაცავი შუახევის სოფელ შუასოფელში (ქამადაძე, 1998:133), ნაღომარი სერი ტყე (ქეთაური (ქამადაძე, 1998:128)), ღომპური-სახნავი მიწა სოფელ ქედლებში (ქამადაძე, 1998:127), ნაღომვარი სათესი (ქილაური (ქამადაძე, 1998:127)), ღომისძირი (სახნავი (ქამადაძე, 1998:122)), ნაღომარი (სახნავი) ტაკიძეები (ქამადაძე, 1998:120), ნაღომარი სათესი სოფელ სხეფში (ქამადაძე, 1998:119), ნაღომარი სახნავი (ყანიერი (ქამადაძე, 1998:115)), ნაჩამურების სერი (ოლადაური (ქამადაძე, 1998:113)), ღომიკარი სახნავი (ნიგაზეული (ქამადაძე, 1998:112)), ნაღომარდები სათიბები (კარაპეტი (ქამადაძე, 1998:101)), ნაღომვარი სათიბები (ინწკირვეთი (ქამადაძე, 1998:99), ნაღომვარი (ვანი, გომარდული (ქამადაძე,1998:84-94).

ეთნოგრაფმა ნოდარ კახიძემ ზედა მაჭახელში ექსპედიციის დროს 30-ზე მეტი ტოპონიმი ჩაიწერა, რომელიც მარცვლეულ კულტურას უკავშირდება. მათ შორის ნაფეტვარი, ნაღომარი და სხვა (კახიძე, 2013:69; კახიძე, 2020:50, 53, 59, 66, 68, 72). ღომის კულტურა ხეობის სინამდვილისთვის ძირითადად ახოობას უკავშირდება. ახალ გაკაფულ, მაგრამ ნამწვავ ადგილებში პირველ წელს ხშირ შემთხვევაში ღომს თესავდნენ, მეორე წლიდან ახო სასიმინდე ყანად იქცეოდა. ღომის გავრცელებული ჯიშები იყო საადრეო წითელი და საგვიანო თეთრი ღომი. ღომის თავთავის გასახმობად არსებობდა საგანგებო ჭურჭელი, რომელსაც ოღვე ერქვა. მას წნელით წნავდნენ. ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ მაჭახლის ხეობაში ღომის გასაცეხვად მხოლოდ ფეხის საცეხველები არსებობდა, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა საძიგველს ეძახის. იგი, როგორც რთული კომპლექსური იარაღი, უფრო გავრცელებულია საქართველოში, ვიდრე წყლის საცეხველი. ღომის ცეხვა და საცეხველზე მუშაობა ქალის

საქმეს შეადგენდა. წარსულში იშვიათად იყო ოჯახი, ან ერთი გვარის რამდენიმე ოჯახი, რომელსაც საკუთარი საძიგველი არ ჰქონდა (კახიძე, 1974:38)

აჭარაში ღომი გამოიყენებოდა რიტუალებშიც. მოხუცებულ მთქმელთა გადმოცემით, ძველად ლაზეთში დედოფალს თავზე ხორბლის, ღომის, ბრინჯის და სიმინდის მარცვლებს გადააყრიდნენ (თანდილავა, 1972:125). იგი გამოიყენებოდა ხალხურ მედიცინაშიც (სურმანიძე, 1974:34).

ღომის გავრცელება აჭარაში დადასტურებულია არქეოლოგიური მონაცემებითაც. მაგალითად, ნამჭედურის ნამოსახლარის V ფენაში (ძვ.წ. XIII-XII სს) ნაპოვნია ხორბლისა და ღომის დანახშირებული მარცვლები, როგორც ჩანს მოსახლეობის კვებაში ღომს ძირითადი ადგილი ეჭირა (ხახუტაიშვილი, 1995: 56,57; ჯაფარიძე, 2007:160), არქეოლოგიური მონაცემებით დადგენილია, რომ მოყვანილი მარცვლეულს ცეხავდნენ, გაცეხილ მარცვალს თიხის ქოთნებში, დერგებში, ქსოვილის ტომრებში ინახავდნენ. ნამჭედურის ნამოსახლარის ერთ-ერთი ნახანძრავი ჯარგვალის გათხრებისას გამოვლენილი თიხის ზოგიერთი ჭურჭელი ღომის კარბონირებული მარცვლებით იყო სავსე, ხოლო ნაგებობის ჭერთან ერთად დანახშირებული იყო როგორც ღომის, ისე ხორბლის თავთავები. მარცვლეულის დამუშავება, არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ხელსაფრქვათ ხდებოდა. მიღებული პროდუქტი ნამცხვრის მოსამზადებლად გამოიყენებოდა, ასევე შესაძლებელია მოხარშული სახითაც გამოიყენებოდა. ნამცვრის მოსამზადებელი კერამიკული ტაფები აღმოჩენილია ნამჭედურში, ბობოყვათში, ციხისძირში (ხახუტაიშვილი, 2007:188).

ღომის გამოყენება დაფიქსირებულია მაღალმთიან აჭარაში. ჭვანის არქეოლოგიური მასალები მოწმობენ, რომ აჭარის შუა ზოლის მეურნეობაში საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა ღომის კულტურა. იგი დასავლეთ საქართველოს უძველესი არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლისას საკმაოდ რაოდენობითაა წარმოდგენილი (მამულაძე, 1993:150).

რაც შეეხება საცეხველებს, იგივე ჩამურს, ის გამოვლენილია აღმოსავლეთ და სამხრეთ აზიაში, პოლონეთში, ზალცბურგში, ბერნში, უნგრეთში, იტალიასა და ჩრდილოეთ ესპანეთში. ევროპელი მეცნიერების აზრით საქართველო ამ შემთხვევაში მხოლოდ გადამცემი რგოლია დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის. მაგრამ ქართული, სამხრეთკავკასიური და წინააზიური საცეხველების ანალიზი სხვაგვარად აშუქებს საქართველოს როლს საცეხველის წარმოშობის საკითხში (ჩიტაია, 2001:46,47).

ლომის კულტურის მოყვანა დასავლეთ საქართველოში შემცირდა სიმინდის გავრცელების შემდეგ. მიუხედავად ამისა, 1926 წელს, აჭარაში დაითესა 22 ჰექტარზე, მოსავალი კი 7 ტონას ითვლიდა (თურმანიძე, 2009:374).

დასკვნა

XVIII ს-ის I მეოთხედის ბათუმის შემოგარენის ისტორიის, ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის გადასახადების აკრეფის მიზნით შედგენილი ოსმალური დავთრები. აჭარის ტერიტორიაზე მარცვლეული კულტურების მოყვანასთან დაკავშირებით მეტად ღირებულია აღნიშნულ დავთრებში - „ბათუმის ლივის ვრცელ დავთარსა“ და „ბათუმის ლივის მოკლე დავთარში“ მოცემული ცნობები. პირველი დოკუმენტი 1704 წლით თარიღდება, ხოლო მეორეში სხვადასხვა პერიოდის ჩანაწერებს ვხვდებით. დოკუმენტის მიხედვით ჩანს, რომ ახალშენი, სამება, ყოროლისთავი, აგარა, კაპრეშუმი, მახინჯაური, ერგე, ჯოჭო, ხელვაჩაური, თოდოგაური, კიბე, კაპნისთავი და სხვა სოფლები იხდიდნენ ღომზე გადასახდს. როგორც ჩანს, ღომი მოსახლეობის ერთ-ერთ ძირითად საკვებს წარმოადგენდა. არქეოლოგიური მონაცემებით აღნიშნული კულტურა აჭარაში ჯერ კიდევ ძვ.წ. XIII-XII საუკუნეებში წარმოადგენდა ძირითად საკვებ პროდუქტს. ღომის კულტურის ფართო გამოყენებაზე მიუთითებს ეთნოგრაფიული კვლევები, იგი არა მარტო საკვებად, არამედ რიტუალებსა და ხალხურ მედიცინაშიც გამოიყენებოდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბარამიძე, ი. (2023). *ბათუმი XV საუკუნის ევროპულ წყაროებში*, საეთაშორისო-სამეცნიერო ჟურნალი აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე, ტომი 6, #2, ბათუმი. <https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/7361>
- თანდილავა, ზ. (1972). *ლაზური ხალხური პოეზია*, ბათუმი, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“. ბათუმი.
- თურმანიძე, ო. (2003). *საადგილმამულო ურთიერთობანი და აგრარული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (1878-1928 წწ.)*, ბათუმი, გამომცემლობა „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“.
- კახიძე, ნ. (1974). *მაჭახლის ხეობა*, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი.
- კახიძე, ნ. (2013). *ეტრატზე ამეტყველებული ისტორია*, ბათუმი.
- კახიძე, ე. ნ. (2020). *მაჭახლის ხეობის ტოპონიმისა*, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი.
- მამულაძე, შ. (1993). *აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები*, გამომცემლობა „აჭარა“. ბათუმი
- მენტეშაშვილი, ს. (1937). *„აჭარის ეთნოგრაფიული მასალები“*, ენიმკის მოამბე, II, თბილისი.
- სიხარულიძე, ი. (1958). *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმისა*, I, თბილისი.
- სიხარულიძე, ი. (1960). *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმისა*, II, თბილისი.
- სურმანიძე, რ. (1974). *მცირე კარაბადინი*, ბათუმი, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“. ბათუმი.
- მასალები აჭარის ყოფისა და კულტურის შესწავლისათვის (2019). *მემინდგრეობა*, ბსუ ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, ტომი 1. გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი.

- ჯაფარიძე, ო. (2007). კოლხური კულტურის ადრეული ეტაპი აჭარის ტერიტორიაზე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა I, გამომცემლობა „ინოვაცია“. თბილისი.
- შაშიკაძე, ზ. (2023). ბათუმის საბოლოო დაპყრობა და ადმინისტრაციული მმართველობის შემოღება ოსმალთა მიერ, საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე, ტომი 6, #2, ბათუმი.<https://hos.openjournals.ge/index.php/hos/article/view/7353>
- შაშიკაძე, ზ. (2024). ორი ოსმალური დავთარი ბათუმის შესახებ, გამომც. უნივერსალი, თბილისი.
- ჩიტაია, გ. (2001). შრომები, V ტომი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევები, წერილები, რეცენზიები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ხახუტაიშვილი დ. (1995). *ქობულეთის ქვეყანა*, წიგნი I, გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი.
- ხახუტაიშვილი, ნ. (2007). *აჭარის მოსახლეობის სამეურნეო ყოფა - სოფლის მეურნეობა*, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა I, გამომცემლობა „ინოვაცია“, თბილისი